

Kęstutis Gudmantas

BYCHOVECO KRONIKOS PASAKOJIMAS
APIE ŽALGIRIO MŪŠĮ.
ŠALTINIAI IR KONTEKSTAS

Anotacija. Straipsnyje siekiama parodyti, kad Bychoveco kronikoje esantis „Žalgirio mūšio siužetas“ yra istorinės tradicijos ir fikcijos lydinys, kurį įmanu iširti tik atsižvelgiant į politinį, socialinį ir kultūrinį jo atsiradimo kontekstą. Tokia išplėstinė analizė palengvina siužeto šaltinių paiešką bei leidžia geriau suvokti metraštininkų „metodą“ ir intencijas.

Raktažodžiai: Žalgirio mūšis; Lietuvos metraščiai; Bychoveco kronika; pasakojimas; istoriografija.

Vėlyvieji Lietuvos metraščiai buvo sukurti žymaus didiko Alberto Goštauto, nuo 1522 m. iki mirties (1539) ėjusio Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio pareigas, aplinkoje. Plačiausias ir labiausiai ištobulintas metraštis – vadinamoji Bychoveco kronika¹, kurioje esama pasakojimo apie Žalgirio mūšį. Norint jį iširti išsamiau, būtina atsižvelgti į politines ir kultūrinės Lietuvos metraščių surašymo aplinkybes.

¹ Tradiciškai yra skiriami I, II ir III Lietuvos metraščiai / sąvadairedakcijos. Ankstyvojo, I metraščio, archetipas radosi XV a. viduryje, vėlyvųjų, II ir III metraščių, archetipai – XVI a. pirmoje pusėje Goštauto aplinkoje. III metraštis dažniausiai vadinamas Bychoveco kronika pagal vienintelį iki XIX a. išlikusį ir tuomet išspausdintą jo nuorašą. Svarbiausios publikacijos: *Pomniki do dziejów litewskich*, zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza księgarza wileńskiego, 1846; *Полное собрание русских летописей* (toliau – PSRL), т. 17, Санкт-Петербург: Типография Александрова, 1907; т. 32, 35, Москва: Наука, 1975, 1980; *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971. Metraščių istoriografija yra labai gausi, nuorodas į ją žr. tolesnėse išnašose.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad metraščiai galėjo būti pradėti kurti dar tebevykstant paskutiniam Lenkijos karui su kryžiuočiais (1519–1521), nors veikiau buvo sukompiliuoti jau po jo. Minėto karo metu LDK laikėsi ginkluoto neutraliteto (tokią poziciją daugiausia lėmė besitęsiantis 1512–1522 m. karas su Vokiečių ordino sąjungininke Maskva), tačiau priešiškamą kryžiuočiams skatino istorinė atmintis ir pasienio nesutarimai. Lietuvoje buvo žinoma apie seną Ordino norą užvaldyti Žemaitiją, todėl metraščiuose įvairiais būdais pabrėžiamos LDK teisės į šį regioną.

Kaip antai iš Žemaitijos kildinami Gediminaičiai, dėl jos su kryžiuočiais kaunasi didysis kunigaikštis Gediminas ir „jo vyriausiasis etmonas“ Goštautas; galiausiai, anot metraštininkų, priešai įveikiami, lietuviai, rusėnai ir žemaičiai įsiveržia į Prūsiją, paima Tilžę, Ragainę ir kitas pilies². Kai kurios šios beveik ištiesai fantastinės istorijos detalės labiau primintų ne XIV a., bet XV–XVI a. realijas. Kryžiuočiai, sprendžiant iš jų vidaus susirašinėjimo, 1520 m. baiminosi scenarijaus, panašaus į tą, kuris pateikiamas metraščiuose. Skirtumas tik toks, kad korespondencijoje minimas karo vadas Goštautas (*Hewptman mit namen Gastolt*), kuris vadinamas ir tiesiog „Goštautu“, nenurodant jokių jo užimamų pareigų. Anot pranešėjų, Goštautas telkė lietuvių kariuomenę Brastoje arba buvo laukiama jo įsiveržimo į Prūsiją Ragainės kryptimi. Tais pačiais metais laukta ir žemaičių puolimo prieš Memelio (Klaipėdos), Ragainės ir Tilžės pilies³. Išskirtinis dėmesys Albertui Goštautui nesunkiai paaiškinamas jo 1519–1522 m. užimtomis Trakų vaivados pareigomis – mat ši vaivadija kaip ir Žemaitijos Kunigaikštystė ribojosi su Prūsija.

Žvelgiant į politinį kontekstą, taip pat prisimintinas karas su Maskva ir ypač 1514 m. jame pasiekta Oršos pergalė. Ir kas be ko, Goštauto dalyvavimas šiame kare bei jo kopimas į valdžios viršūnę (pa-

² PSRL 17, sk. 256–258, 309–311, 371–372, 436–437; *Pomniki*, p. 13–15.

³ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Ordensbriefarchiv, Nr 23141, 23197, 23987, plg. Nr 24551; apie žemaičius žr. Zenonas Ivinskis, „Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų“, in: *Athenaeum*, 1935, t. 6, p. 115.

sinaudojant savo nuopelnais – didžiausias jų buvo Polocko apgynimas 1518 m.). Minėtą viršūnę Goštautas pasiekia 1522 m., kai faktiškai tampa pirmu asmeniu po valdovo, tačiau jam tenka konkuruoti su didžiojo etmono Konstantino Ostrogiškio ir Radvilų grupuote⁴. Neatsitiktinai II ir ypač III metraštyje (arba Bychoveco kronikoje) akcentuojamas, sakyčiau, „mesijinis“ Goštautų ir jų giminaičių vaidmuo lemiamais Lietuvos istorijos momentais.

Šiame kontekste turėtini omenyje ne tik glaudūs politiniai ir kariniai Lietuvos ir Lenkijos ryšiai, bet ir kultūriniai kontaktai. Lietuva XVI a. pradžioje sparčiai įsisavina naujas kultūros formas. Apie tai jau yra nemažai rašyta, todėl plačiau į tai gilintis nematau prasmės⁵. Paminėsiu tik, kad LDK sostinėje tuo metu randasi pajėgus kultūrinis elitas, susitelkęs daugiausia didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje ir Vilniaus kapituloje. Šios aplinkos, be abejo, nebuvo nesusisiekiantys indai; abiejose buvo nemažai Krokuvos universiteto absolventų. Įvardytoje terpėje sukuriamas Lietuvos Statutas ir vėlyvieji metraščiai. Atkreipsiu dėmesį į tai, kad Vilniuje ne tik perrašinėjami, kuriami ir kaupiami kiriliniai manuskriptai, čia atkeliauja ir spausdintos lotyniškos knygos.

Išvardyti dalykai yra svarbūs nagrinėjant labai komplikuoatą metraščių šaltinių klausimą. Jis sudėtingas jau vien todėl, kad pasitelkti šaltiniai Bychoveco kronikoje neįvardijami. Aišku, kad jų kiekis buvo ribotas, pagaliau Lietuvos metraštininkai neprilygo Viduramžių ir Renesanso eruditams, mat jie nebuvo profesionalūs istoriografai. Goštautas buvo valstybės vyras, o jam dirbę asmenys taip pat kasdienę

⁴ Marja Kuźmińska, „Olbracht Marcinowicz Gasztołd“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, r. 4, z. 13, p. 374–389; Władysław Pocięcha, „Gasztołd Olbracht h. Awdaniec“, in: *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), Kraków, 1949, t. VII / 4, z. 34, p. 301.

⁵ Žr., pavyzdžiui, Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 463–469 ir kt.; Kęstutis Gudmantas, „Vilnius ir Krokva. Keletas XVI a. pirmosios pusės LDK literatūrinio gyvenimo štrichų“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 284–300.

duoną pelnė ne iš metraščių rašymo⁶. Tačiau būtų klaidinga *a priori* siaurinti potencialių šaltinių ratą ir tuo pačiu metraštininkų horizontą, pagaliau poveikis galėjo reikštis ne tik tekstų, bet ir idėjų pavidalu. O jas šiuo metu mes taip pat turime išlukštenti iš tekstų.

Istoriografijoje įvardijami tokie „Žalgirio siužeto“ šaltiniai: žodinė tradicija⁷, iš konfrontacijos su lenkiškuoju Jono Dlugošo-Motiejaus Miechoviečio mūšio aprašymu sprendžiama, kad naudotasi Miechoviečio kronika⁸. Taip pat pabrėžiamas panašumas į Enejo Silvijaus Piccolominio veikalą *De viris illustribus* (XV a. vidurys). Teigiama, kad Piccolominis šiame veikale atspindėjo žodinę lietuvišką versiją⁹. Pridursiu, kad atvirkštinis variantas, jog metraštininkas būtų sekęs šiuo ankstyvu nebaigtu Piccolominio veikalu, yra mažai tikėtinas, nes šis darbas išliko rankraščiuose iki XVIII–XIX a., kuomet buvo pirmą kartą publikuotas, taigi jo sklaida turėjo būti minimali¹⁰. Įžvelgiamos paralelės ir su kitais Žalgirio kautynių vaizdais, esančiais Piccolominio tekste *De Livonia [et de Pruthenis]* ir jo pagrindu atsiradusiuose Chigių ir Getingeno manuskriptuose bei dar kitokių vaizdavimu Si-

⁶ Šiuo metu tegalima spėlioti, kas buvo metraštininkai. Hipotetiškai juos belieka sieti su įvairaus rango Goštauto rašovais, direktyvas gaudavusiais iš paties kanclerio.

⁷ Šitai teigiama nemažoje dalyje darbų, pvz.: Edvardas Gudavičius, „Bychovco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį“, in: *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, Vilnius: Academia, 1993, p. 129; Mečislovas Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 44; Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 46.

⁸ Plg. Rimanto Jaso komentarą nr. 10, in: *Lietuvos metraštis*, p. 265; taip pat Idem, „Bychovco kronika ir jos kilmė“, in: *Lietuvos metraštis*, p. 37–38; Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 127. Matyt, veikiau naudotasi 1521 m. laida, žr. Kęstutis Gudmantas, „Hipotetinė „Aleksandro istorija“ ir kai kurie ginčytini Bychovco kronikos genezės klausimai“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha = Grand Duke of Lithuania Alexander Jagiellonian and His Time: Mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 199–209.

⁹ Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 129.

¹⁰ Žr. *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De viris illustribus*, edidit Adrianus van Heck, Città del Vaticano, 1991, p. V–XI.

mono Grunau *Prūsijos kronikoje*...¹¹ Jodoko Liudviko Decijaus veikale papasakotas anekdotas apie Vavelio katedroje kabančias kryžiuočių barzdas taip pat neliko be dėmesio¹². Prieš penkerius metus įsiterpęs į tarptautinę diskusiją aptariamam klausimui, iškėliau hipotezę, kad šaltinis taip pat galėjo būti Jono Visliciečio poema *Bellum Prutenum* (išspausdinta 1516 m. Krokuvoje). Tekstų sąsajos yra akivaizdžios¹³. Tačiau prieš imdamiesi tiesiogiai nagrinėti BK tekstą ir išsamiau aptarti šaltiniotyrynį kontekstą, dar sugrįžkime prie Lietuvos metraščių.

Pirmiausia priminsiu gerai žinomą faktą, kad pasakojimas apie Žalgirio karą tėra dviejuose I Lietuvos metraščio nuorašuose – Supraslio ir Nikiforovo. Tas pasakojimas yra trumpas ir neoriginalus – perimtas iš Naugardo ar Maskvos metraščių¹⁴. II Lietuvos metraštyje mūšis nepamintas. Viena vertus, matyt, todėl, kad pasakojimas apie jį yra tikrai minėtuose I metraščio nuorašuose, taigi nebuvo plačiai žinomas ir populiarus¹⁵.

¹¹ Žr. Sven Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410. Quellenkritische Untersuchungen*, Bd. 1, Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 257, 349–350; Idem, *Die „Banderia Prutenorum“ des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1976, p. 74–77.

¹² Žr. Karol Szajnocha, *Szkice historyczne*, Lwów, 1854, p. 109–118; Karol Górski, „Litewskie powiązania „Banderia Prutenorum“ Jana Długosza. Na marginesie książki Svena Ekdahla“, in: *Długossiana*, 1980, t. 1, p. 168–180; Kęstutis Gudmantas, „Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas: Lietuvos metraštis ir Jono Visliciečio poema „Prūsų karas“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 143–156; Marek A. Janicki, „Grunwald w tradycji polskiej od XV do XVII wieku“, in: *Na znak świętego zwycięstwa. W sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem 1*, Kraków: Pasaż, 2010, p. 103, 123, 124.

¹³ Žr. Kęstutis Gudmantas, *op. cit.* Plg. Жанна В. Некрашэвіч-Кароткая, *Беларуская лацінамоуная паэзія: ранні Рэнесанс*, Мінск: БДУ, 2009, p. 76–77.

¹⁴ Plg. Alvydas Nikžentaitis, „Žalgirio mūšio vertinimas XV–XVI a. Lietuvos visuomenėje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1990, Vilnius, 1992, p. 6.

¹⁵ Plg. XVI a. pradžioje rašytame trumpajame Voluinės metraštyje Žalgirio mūšis taip pat nepamintas (*PSRL*, т. 35, Москва: Наука, 1980, p. 121). Regis, daug ką paaiškina 2010 10 23 Vilniaus universitete konferencijoje „Žalgiris–Grunvaldas–Tannenbergas 1410: Karas ir taika vėlyvaisiais Viduramžiais“ („Žalgiris–Grunwald–Tannenberg 1410: Wojna i pokój w późnym Średniowieczu“) suformuluota Henadzio Sahanovičiaus išvada, kad stačiatikiškai Rusiai šios kautynės neatrodė išskirtinai svarbios, priešingai nei senrusių metraščiuose ir epiniuose pasakojimuose išgarsinti mūšiai su totoriais. Plg. Alvydas Nikžentaitis, *op. cit.*, p. 6–7.

Kita vertus, II metraštis nebuvo išbaigtas ir kanclerį Goštautą tenkinęs variantas, nes vėliau jo pagrindu buvo sukurtas III metraštis. II metraštyje pasigestume ir kai kurių kitų pasakojimų apie XV a. pradžios įvykius (pavyzdžiui, apie Žemaitijos sukilimą ir jos krikštą). Minėtų pasakojimų, beje, nebuvo ir I metraštyje. Būtent Miechoviečio kronikos pavyzdžiu III metraštyje atsiranda šie „žemaitiški“ siužetai ir užpildoma 1447[1506] m. spraga¹⁶.

Apskritai, žvelgiant į Lietuvos metraščių visumą, gerai matyti, kaip vyksta persiorientavimas į vakarietiškos kultūrinės atminties¹⁷ modelius. Jei lygintume su Žalgirio mūšio atminimu Lenkijos Karalystėje, išvystume didelį kontrastą. Stebina įvairių XV–XVI a. šiam įvykiui skirtų tekstų gausa, turima mūsų kaimynų, pagaliau Apaštalių Išsiuntimo šventė (liepos 15 d.) čia buvo pakylėta į valstybinės šventės rangą, o mūšio tikėtino paminėjimo Vilniaus katedroje klausimą dar reikėtų iširti, pasitelkiant kapitulos ir kitų institucijų dokumentus¹⁸. Šis kontrastas aiškintinas santykinu rašto, atminimo kultūros jaunumu, nebrandumu ir didesne žodinės tradicijos svarba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje¹⁹.

Kaip yra žinoma, kova dėl Žemaitijos buvo viena „didžiojo karo“ priežasčių. Tačiau metraštininkas, pasakodamas apie jį, jokių

¹⁶ Metraštyje pasakojant apie Žemaičių krikštą iškeliamas Vytauto vaidmuo (Miechoviečio kronikoje – Jogailos), tačiau metraštininkas, reaguodamas į Lenkijos istoriko veikalą, sekė sava lietuviška tradicija ir valstybine ideologija. Tą bene geriausiai parodo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio sekretoriaus Erazmo Cioleko 1501 m. Romoje pasakyta kalba ir Mikalojaus Husoviano poema – *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner, t. 2, Romae: Typis Vaticanis, 1861, nr. 299; *Carmen Nicolai Hussoviani de statura, feritate ac venatione Bisontis*, Cracoviae: Per Hieronymum Vietorem, 1523, l. C₂ verso.

¹⁷ Vartuju Jano Assmanno įdiegtą terminą, žr. Idem, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München: C. H. Beck, 1992.

¹⁸ Plg. Vydas Dolinskas, „Vilniaus katedra – karinių pergalių minėjimo ir įamžinimo vieta“, in: *Kaip tai atsitiko didžiąjame mūšyje... Žalgirio atodangos*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, p. 97.

¹⁹ Plg. Alvydas Nikžentaitis, *op. cit.*, p. 9.

priežasčių – net simbolinių – nenurodo²⁰. Dar daugiau, žemaičių sukilimą prieš Vokiečių ordino viešpatavimą jis anachronistiškai nukelia po Žalgirio mūšio. Šitoks laisvas požiūris į chronologiją Bychovco kronikai yra būdingas – joje negausu datų, dominuoja teminis naratyvas, įvykiai neretai kontaminuojami²¹. Pasakojimas apie 1409–1411 m. karą savo ruožtu yra įdomus istorinės tradicijos ir fikcijos lydinys. Kad būtų patogiau nagrinėti, žemiau pateikiamą metraščio fragmentą suskaidžiau į atkarpas.

¹W²² leto od poczatka świata szest tysiacznoie dewiatsotnoie dwadcat perwoie, a od bożyiaho narożenia tysiacz[a] czetyrysta dwanacatoie, poczałasia walka korołu polskomu Władysławu Jagoyle, a bratu ieho wielikomu kniaziu litowskomu Witoltu z nemcy pruskimi. ²Y sobrali meży soboiu woyska wielikii z obustoron. Korol Jagoylo so wsimi mocami koruny Polskoie, a kniaz wieliki Witolt so wsimi silami litowskimi y ruskimi, y z mnohimi tatarzy ordynskimi; a mistr pruski także z mocami swoimi y so wseiu Reszoiu Nemeckoio. ³Y koli wżo wsi woyska z obu storon byli pohotowe, tohdy korol Jagoylo y kniaz wieliki Witolt tiahnuli ku bitwi wse leśnymi a złymi dorohami, a pola rownoho a szyrokoho ne mohli mity, hde by sia mili ku bitwe zastanowiły, niżli tolko byli pola rownyja a wielikije pod mestom nemeckim pod Dubrownym. ⁴Y baczyli to nemcy, iż lachowe y litwa z tak wielikimi woyski ne mohli nihde inde wyťahnuty, tolko na tyia pola, y dla toho kopali jamy y przykrywali zemleiu, iż by w nich koni y ludy padali; y koli wżo korol Jagoylo y kniaz wieliki Witolt z woyski swoimi peretechnuli onie lesy y przšli na tyie Dubrowenskieie pola, tohdy hetman był naywyższy wo woysku Jagoylowom pan Sokol Czech, a dworny hetman był pan Spytok Spytkowicz,

²⁰ BK karo priežastys dažniausiai neįvardijamos arba jos nurodomos simbolinės: antai Algirdo ir Maskvos kunigaikščio Dmitrijaus susidūrimas įvykęs „be jokios priežasties“ pastarajam paskelbus karą, o karas tarp Vytauto ir jo žento Maskvos kunigaikščio Vasilijaus I esą kilęs dėl dviejų bebrų ir trijų statinių medaus, kurias iš Vytauto pavaldinių atėmė maskvėnai. – *Pommiki*, p. 20, 37.

²¹ Plg. Mečislovas Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 118; Rimantas Jasas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“, in: *Lietuvos metraštis*, p. 20.

²² Dėl patogesnės punktuacijos (pavyzdžiui, tiesioginės kalbos išskyrimo Vytauto ir Jogailos dialoge) cituojama pagal: *PSRL 32*, Москва: Наука, 1975, p. 150–151. Visais kitais atvejais pirmenybė teikiama Teodoro Narbuto publikacijai *Pommiki*, kur šis fragmentas yra p. 39–40. Vertimą į lietuvių k. žr. *Lietuvos metraštis*, p. 109–111.

a w Witoltowi woysku starszy hetman był kniaź Iwan Żedewid, brat Jagoyłow y Witoltow, a dworny hetman pan Jan Gasztolt. Y kak poczali onyie wyszeypisanyie hetmanowe ludy szychowaty, a o tych jamach niczoho ne wedali, szto na nich nemcy pokopali, a tak, szykuiuczy woysko naywyższyie hetmanowie, kniaź Iwan Żedywid a pan Sokoł w iamy powpadali y nohi sobe połamali, y welmi obrazilisia, sz czoho ż y pomerli; y ne tolko odny hetmanowe, ale y mnohim ludem ot tych iam szkoda welikaja sia stała. Y widiaczy to korol Jagoyło y kniaź weliki Witolt, iż hetmanowe ich naywyższyie w pryhodu popali, y na tych meyscach za sia dwóch hetmanow korol obrał, y poruczył pana Spytka a pana Jana Gasztolta na Sokołowo mestce, a Witolt ustanowił Jana Gasztolta. ⁵Obrali y kazali woysko szychowaty i hufy ku bitwe stanowiły, a onych iam zdradliwych warowały. A zaty m tyie hetmanowe woysko zszychowawszy potiahnuli ku bitwe, a nemcy także, widiaczy to, poczali sia s nimi potykaty, y poczałasia bitwa z porania meży nemcy i woyski litowskimi, y mnohoie množestwo z obu storon woyska litowskoho i nemeckoho pało. ⁶Potom, widiaczy kniaź weliki Witolt, szto woyska ieho silno mnoho pobito, a lachowe im żadnoie pomocy wczynity ne chotiat, y kniaź weliki Witolt prybeh do brata swoieho korola Jagoyła, a on mszy sluchalet. A on rek tak: „Ty mszy sluchaiesz, a kniazi y panowe, bratia moi, mało ne wsi pobity leżat, a twoi ludy żadnoie pomocy im wczynity nie chotiat.“ Y on iemu powedył: „Miły brate, żadnym obyczaiem inaczey wczynity ne mohu, tolko muszu dosłuchaty mszy“, y kazał hufu swoiemu komornemu na ratunek potiahnuty, kotory że huf woysku litowskomu pomocz pryťahnuwszy, ⁷y poszoł z woyski litowskimi, y nemeć naholowu poraził, y samoho mistra y wsich kuntorow jeho do smerty pobili, y bezczyślennoie množestwo nemećow poymali y pobili, a innyie woyska lackije niczoho im ne pomahali, tolko na to smotreli. ⁸A zaty m wsich ich poraziwszy y mnohiie horody y zemli ich pobrawszy, a ostatok na konec wypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemlu wczyniwszy, y z welikoiu czestiu y z newymownym zwytyaźstwom, y na weś swiet znamenituiu slawu osiaħnuwszy, za sia do swoich zeml dojechali, ⁹y połowicu choruhwey nemeckich y borody mistrowu y wsich kuntorow jeho z mertwych obodrawszy, y połowicu wziali do Polskij, a połowicu do Litwy, hde ż tyie borody y choruhwi ich w zamku Krakowskom w cekrwi swiatoho Stanisława, a w Wilni także u swiatoho Stanisława zaweszony sut.

Imkimės šio teksto analizės²³.

²³ Turėdamas omenyje, kad apie Žalgirio mūšį informuoja daug šaltinių, savo straipsnyje visų pirma minėsiu tuos, kurių pateikiame žinios yra svarbios tiriant BK pasakojimą.

1. Mūšis, kaip gerai žinome, įvyko 1410 m., tačiau metraštyje nurodyta klaidinga 1412 m. data. Jos atsiradimą galima interpretuoti įvairiai²⁴. Žinoma, lengviausia būtų konstatuoti, kad metraštininkas, datuodamas įvykius, kruopštumu nepasižymėjo, juolab visam XV a. pradžios žinių „blokui“ būdinga netiksli chronologija²⁵. Stefanas Maria Kuczyński išskėlė prielaidą, kad metraštininkas tiesiog galėjo sekti kažkokiu šaltiniu, kuriame kontaminuojamas 1409–1411 m. ir 1414 m. lenkų ir lietuvių karas prieš Vokiečių ordiną Prūsijoje²⁶. Tačiau šis spėjimas nėra įtikinamas. Vienas pamatinių metraštininko šaltinių, kaip jau minėta, buvo Miechoviečio kronika. Joje Miechovietis rašo apie 1411 metų Torunės taikos sutartimi numatytos kontribucijos mokėjimą 1412 m., toliau glaustai papasakoja apie 1413 m. Horodlės uniją ir plačiau – apie tais metais įvykusį Žemaitijos krikštą²⁷. Metraštyje įvykiai dėstomi analogiška seka, tik prieš pasakojimą apie Žemaitijos krikštą dar įterpiamas siužetas apie sukilimą prieš Vokiečių ordiną, po to yra žinia apie Horodlės suvažiavimą (jis lokalizuojamas Peremišlyje)²⁸. Kontribucijos mokėjimas nepaminėtas, tačiau galbūt Miechoviečio pasakojimas apie Torunės taikos sąlygas ir jų vykdymo peripetijas inspiravo metraštininko idėją apie Žemaitijos įkeitimą ordinui?²⁹ Taip pat galima būtų išvelgti poveikį ir

²⁴ Płg. Stefan M. Kuczyński „Informacje tzw. Latopisu Bychowca o „Wielkiej wojnie“ lat 1409–1411 (Uwagi krytyczne)“, in: *Rocznik Toruński*, 1961, t. 4, p. 70–71.

²⁵ *PSRL* 17, sk. 36–39; Rimanto Jaso komentarai in: *Lietuvos metraštis*, p. 260.

²⁶ Stefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 70.

²⁷ Mathias de Mechovia, *Chronica Polonorum*, Cracoviae: Per Hieronymum Vietorem, 1521, p. 282–284.

²⁸ *Pomniki*, p. 41. Apie Horodlės suvažiavimą BK pasakojama iš viso du kartus: pirmą kartą čia, o antrą kartą jį kontaminuojant su Lucko suvažiavimu. – *Pomniki*, p. 43–44; płg. Jaso komentarus in: *Lietuvos metraštis*, p. 266–267.

²⁹ Įdomu, kad kronikoje nurodoma išpirkos suma yra visai greta informacijos apie Žemaitijos perleidimą Lietuvai: „Sequenti uero anno scilicet 1411 pax perpetua inter regem Wladislaum magnumque duce[m] Lithuanie Witowdum ex una, et Henricum Magistrum Prussie ex altera partibus [...] est conclusa. [...] Item quod Magister et ordo regi Wladislao et suo regno [...] centum milia sexagenarum latorum grossorum Pragensium exsolueret [...] Item quod terra

chronologijai – Bychoveco kronikoje Žemaitijos krikštas datuojamas, viena vertus, klaidingai – „kitais metais“ po mūšio, tačiau, kita vertus, teisingai, nes išeitų, kad 1413 m.³⁰

Analizuojant Bychoveco kronikos tekstą, toliau nesunku pastebėti jo panašumą su I Lietuvos metraščiu, kuriame apie Žalgirio mūšį ir karo veiksmus Prūsijoje po jo skaitome: „на той осень³¹ был побоище королю Ягаилоу [Олгирдовичю] именемъ Владиславоу. и князю великому Витовтоу Кестоутьевич с Немыци и с Проуси. во Проуськой земли [...]“³² Į akis krenta panaši abiejų pasakojimų pradžia – standartinė metraščio formulė, informuojanti apie karo veiksmus / mūšį tarp Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto iš vienos pusės ir Vokiečių ordino Prūsijoje iš kitos. Abu pusbroliai įvardijami analogiškai³³. Toliau abiejuose tekstuose panašiais žodžiais nusakoma Ordino vadovybės žūtis (žr. 7 punktą)³⁴. Galima

Samagittarum ducatus Lithuaniae relinqueretur.“ – Mathias de Mechovia, *op. cit.*, p. 282.

³⁰ *Pomniki*, p. 41.

³¹ Iki tol metraštyje buvo pasakojama apie 1410 metų įvykius: „В лето 6918 [1410] [...]“ – *PSRL* 17, sk. 53–54.

³² *PSRL* 17, sk. 54. Įdomu, kad abu tekstus nuodugniai analizavęs Kuczyński jų nepalygino.

³³ Apskritai privalu pastebėti, kad šis įvardijimas universalus. Jis aptinkamas įvairiuose šaltiniuose – I Lietuvos metraštyje, XV a. Lenkijos tekstuose (žr. Marek A. Janicki, „Grunwald w tradycji“, p. 112), 1525 m. Goštauto memoriale Bonai. Pastarasis radosi toje pačioje aplinkoje kaip ir III metraštis, tačiau Lenkijos tekstai su ja nesusiję, nes jie yra ankstesni. Matyt, tai buvo įsitvirtinęs ir plačiai žinomas šablonas, padiktuotas abiejų pusbrolių statuso, kadangi jie buvo valdovai ir aukščiausi kariuomenių vadai.

³⁴ Tačiau Bychoveco kronikos pasakojime apie Prūsijos užkariavimą detalių (kaip antai apie nepavykusią Marienburgo apsiaustį etc.) nėra, matyt, todėl, kad metraštininkui svarbu buvo pabrėžti lietuvių triumfą. Tokia kompozicija suartina su epine Jono Visliciečio poema *Bellum Prutenum* (parašyta 1514–1515 m., o išspausdinta 1516 m. Krokuvoje). Poemoje, tiesa, visų pirma aukštinama Jogailos ir Lenkijos pergalė, tačiau iškeliamas ir Vytauto, kuris vadinamas *fulmen belli*, vaidmuo. Tai išties vertas dėmesio kūrinys, turintis nemažai siužetinių sąsajų su BK (apie jas plačiau – toliau), deja, beveik nesusilaukęs istorikų dėmesio. Taip pat labai nedaug vietos karui po Žalgirio skiriama Decijaus veikalo *Contenta* (1521) II knygoje *De Iagellonum familia*, nors pats mūšis aprašytas gana plačiai, sekant Dlugošu ir Miechowiečiu.

būtų manyti, kad šie sutapimai nėra atsitiktiniai, juolab III metraščio autorius rėmėsi ne tik II-uoju metraščiu, bet taip pat plačiai pasinaudojo ir I-uoju³⁵. Problemą sudarytų tai, kad aptariamo metraščio Slucko nuoraše, kurio protografu veikiausiai pasinaudojo BK autorius, nėra pasakojimo apie Žalgirio mūšį.

Tačiau lieka bent jau teorinė galimybė, kad mūsų metraštininkas pasinaudojo šiuo metu nežinomu I metraščio variantu. Na ir kas be ko, jis galėjo tiesiogiai pasinaudoti vienu Naugardo arba Maskvos metraščių. Kai kuriuose jų pasakojama ne tik apie Žalgirio mūšį, bet ir apie vėliau iš kryžiuočių paimtą kontribuciją bei taikos su jais sudarymą³⁶ (šios informacijos I Lietuvos metraščio Supraslio ir Nikiforovo nuorašuose nėra). Į akis ypač krinta tai, kad nurodoma kontribucijos suma sutampa su BK minima suma, už kurią Vytautas tariamai kryžiuočiams buvo įkeitęs Žemaitiją – 300 000 auksinų, o po Žalgirio mūšio žemaičiams sukilus ją išpirkęs. Tiesa, BK antruoju atveju akivaizdžiai klaidingai vietoj 300 000 nurodoma 300 auksinų³⁷. Nežinia, ar tai yra metraštininko, ar perrašinėtojo klaida. Įdomu, kad Naugardo metraščio Avraamkos ir Dubrovskio nuorašuose yra analogiškas riktas – praleidus žodį „tūkstančių“, vietoj 300 000 nurodoma 300 auksinų³⁸.

³⁵ В. А. Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры*, Мінск, 1969, p. 166–169; Nadiežda Morozova, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių kalbos ir tekstologijos problemos: Bychovco kronika*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2001, p. 113–120 ir kt. (VUB RS, sign.: f. 76–4018).

³⁶ „Того же лета король Ягаило и Витовть ходиша опять к Мариину городу и рать Немецкую побиша и взяша из города 300 тысяч пеняз златых окупа и миръ твориша.“ – cit. Maskvos XV a. pabaigos metraštis *PSRL* 25, Москва–Ленинград, 1949, p. 240. Apie 1409–1411 m. karą ir Torunės taiką rusų metraščiuose žr. Julia Radziszewska, „Echa bitwy grunwaldzkiej w ruskich latopisach“, in: *Materiały i Studia Historyczne*, t. III: 1960, z. 1, p. 67–80.

³⁷ „Kniaziu velikomu Witoltu, buduczy w Nemcoch w Mistra w Maryine horode, wczynit zmwou z Nemcy, z Liflanty y z Prusy, y wsich ich podoymet, y zastawit im zemlu Żomoyckuiu, u trech sot tysiacz zołotyach“ (*Pomniki*, p. 32); „А потом Немцы прysłали послов swoich do velikoho kniazia Witolta, napominauczy ieho, y tuiu trysta zołotyach, w kotorych była zastaw[le]na Żomoyt, aby oddať“ (*Pomniki*, p. 41).

³⁸ „300 златыхъ пенязій“ – *PSRL* 16, Москва: Языки славянской культуры, 2000, sk. 159; plg. *PSRL* 43, Москва: Языки славянской культуры, 2004, p. 169.

2. Kariuomenių sudėtis labai panašiai kaip metraštyje įvardijama Jodoko Liudviko Decijaus tekste *De Iagellonum familia* (išspausdintas 1521) ir Jono Visliciečio poemoje *Bellum Prutenum*. Poemoje panašiai ir hiperbolizuojama, kad Ordino pusėje stojusi „visa Germanija“³⁹. Šią formulę regime ir Piccolominio tekste *De Livonia [et de Pruthenis]* (geriau žinomas kaip Piccolominio veikalo *De Europa* (1458) sudėtinė dalis) esančiame Žalgirio mūšio aprašyme, ir jo pagrindu sukompiliuotuose mūšio aprašymuose, esančiuose Chigių ir Getingeno manuskriptuose. Šie datuojami XV a. antrąja puse. Manoma, kad Vislicietis galėjo sekti Piccolominiu⁴⁰. Tačiau įdomu, kad Chigių ir Getingeno rankraščiai su Visliciečiu ir Lietuvos metraščiu sąsajų turi daugiau negu autentiškas Piccolominio tekstas. Regis, šie panašumai aiškintini XV a. antrosios pusės Lenkijos propagandos poveikiu, mat yra nustatyta, kad Chigių ir Getingeno manuskriptuose esančiuose aprašymuose jis yra stiprus⁴¹.

3. Sunkus kelias ir platūs laukai prie Dubrovnos – pritarčiau, kad pasakojimas, matyt, pernelyg nenutolsta nuo istorinės tikrovės, kitų šaltinių liudijimų⁴², ir manyčiau, kad šiuo atveju galėjo būti pasitelkta

³⁹ Jodocus Ludovicus Decius, *Contenta: De vetustatibus Polonorum liber I. De Iagellonum familia liber II. De Sigismundi regis temporibus liber III*, Cracoviae, 1521, p. 38; Joannes Visliciensis, *Bellum Prutenum*, Cracoviae: Joannes Haller, 1516, l. C₃.

⁴⁰ *Ioannis Visliciensis Bellum Prutenum*, edidit Ioannes Smereka, Leopoli: Nakładem Filomaty, 1933, p. 42 ir kt.

⁴¹ Marek A. Janicki, *op. cit.*, p. 122–123. Visiškai atmesti Piccolominio veikalo pasitelkimo neleistų ta aplinkybė, kad *De Europa* buvo spausdinama drauge su Hartmanno Schedelio „pasaulio kronika“ kaip jos priedas, o ši kronika buvo vienas II ir III metraščių šaltinių. – Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum*, Nuremberge, 1493, l. CCLXXI recto (mūšio aprašymas); apie Schedelio veikalą kaip metraščių legendinės dalies šaltinį žr. Stephen C. Rowell, „Amžinos pretenzijos, arba Kaip turime skaityti elitinę literatūrą“, in: *Seminarai*, 1998, p. 13; Kęstutis Gudmantas, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“, in: *Darbai ir dienos*, 2005, Nr. 44, p. 105–124.

⁴² Stefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 72. Neseniai kariuomenių maršrutus iki Žalgirio mūšio lauko ir išsidėstymą jame aptarė Sven Ekdahl, „Aufmarsch und Aufstellung der Heere bei Tannenberg / Grunwald (1410). Eine kritische Analyse“, in: *Krajobraz grunwaldzki w dziejach polsko-krzyżackich i polsko-niemieckich na przestrzeni wieków. Wokół mitów i rzeczywistości*, pod redakcją Jana Ganczewskiego, Olsztyn: Elset, 2009, p. 31–103.

žodinė tradicija⁴³. Mūšio lokalizavimas „prie Dubrovnos“ žinomas ir rusiškoje, ir lenkiškoje tradicijoje⁴⁴.

4. Vilkduobių epizodas veikiausiai yra metraštininko pramanas siekiant išaukštinti Alberto Goštauto senelį Joną Goštautą, paverčiant jį Lietuvos karo vadu Žalgirio mūšyje⁴⁵, tačiau kariuomenės vadų įvardijimą derėtų aptarti išsamiau. Metraštininko žodžiais, Jogailos kariuomenės „aukščiausiasis etmonas buvo ponas Sokolas, čekas“, o „dvaro etmonas buvo ponas Spytka Spytkovičius“; Vytauto kariams vadovavęs „vyriausiasis etmonas“ „kunigaikštis Ivanas Žedevidas, Jogailos ir Vytauto brolis“, ir „dvaro etmonas“ „ponas Jonas Goštautas“. Įkritus į kryžiuočių iškastas vilkduobes ir žuvus Sokolui bei Žedevidui, Jogaila paskiria Spytką (Spyteką) Spytkovičių ir Joną Goštautą į Sokolo vietą, o Vytautas – Joną Goštautą (BK tekstas šioje vietoje painokas, gali būti, jog metraštininkas apsiriko rašydamas, kad Goštautas paskiriamas į dvi vietas, tačiau visuma labai aiškiai byloja apie siekį jį išaukštinti).

Trumpam palikime nuošalyje terminologinį „etmonų“ klausimą. Yra žinoma, kad Janas Sokolas iš Lamberko buvo vienas samdinių vadų. Žalgirio mūšyje jis, anot Długošo, drauge su Zbislaveku ir vėliavininku Janu Sarnovskiu vadovavo šv. Jurgio vėliavai, sudarytai iš čekų ir moravų. Tačiau Długošo informacija yra šiek tiek prieštaringa,

⁴³ Gudavičiaus nuomone, metraštininką galėjo inspiruoti Miechowiečio kronika, žr. Idem, *op. cit.*, p. 127.

⁴⁴ Mūšis įvyko netoli Gilgenburgo miesto, sen. lenk. *Dambrowno* ir *Dubrownno* – pastaroji forma, regis, skolinys iš rusėnų k., užrašyta *Cronica conflictus (Cronica conflictus Wladisłai regis Poloniae cum cruciferis anno Christi 1410*, ed. Zygmunt Cielichowski, Poznań: Nakładem Biblioteki Kórnickiej, 1911, p. 19). 1410.VII.16 Jogailos laiške karalienei Onai skaitome: „Datum retro Dambrownis in campo prelii“, pasak Miechowo analų, mūšis įvyko „prope civitatem Dambrownno, in campo dicto Grindwald, vulgariter Zelone-pole dicto“ (*Monumenta Poloniae historica*, t. 2, Lwów, 1872, p. 868, 893, 897). Rusų metraščiuose ir minėtuose I Lietuvos metraščio nuorašuose kautynės lokalizuojamos „межи города Дубровны [var.: Дубравны] и Острѣда“. – *PSRL* 17, sk. 54; plg. *PSRL* 16, sk. 159; *PSRL* 25, p. 240; *PSRL* 34, p. 168.

⁴⁵ Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 128.

mat jis nurodo, kad kautynių metu Sokolas saugojo karalių⁴⁶. Mūšyje Sokolas nežuvo – jis, anot Dluogošo, mirė rudenį nunuodytas⁴⁷, ar, kaip kiti šaltiniai rodytų, buvo gyvas dar 1411 m. pradžioje⁴⁸. Vis dėlto mūsų atveju šios detalės nėra labai svarbios. Svarbiau yra tai, kad suglausdamas Dluogošo pasakojimą Miechovietis Sokolo jau nebemini. Anot *Cronica Conflictus*, šv. Jurgio vėliava į mūšį stoji drauge su lietuviais, buvusiais dešiniajame sparne, tad, išeitų, drauge su jais ir pasitraukė (apie „gėdingą“ šv. Jurgio vėliavos pasitraukimą vaizdžiai rašo Dluogošas, kaltę suversdamas Sarnovskiui). Taip pat su lietuviais, anot *Cronica Conflictus*, buvusi ir lenkų „pirmojo smūgio vėliava“ (šį dalinį tyrėjai linkę tapatinti su *chorągiew gończa*⁴⁹).

Aukščiau išdėstyti dalykai paaiškintų, kodėl Bychoveco kronikoje sureikšminamas Sokolas, o iš visos Lenkijos kariuomenės – „Jogailos dvaro dalinys“ (*bufkomorny*, žr. 6 punktą). „Čekas Sokolas“ primena būtent iš žodinės tradicijos atėjusį vardą – juk neabejotinai turėjo išlikti kokių nors prisiminimų apie kariuomenių vadus. Lygiai taip galėjo būti (be abejo, miglotai) prisimenama vieno lenkų dalinio kova „petys į petį“ su lietuviais.

Privalu atsižvelgti ir į epochos, kurioje buvo surašytas metraštis, realijas. Kaip minėta, lenkų ir lietuvių kariuomenių vadai metraštyje tituluojami „etmonais“. „Etmonais“ XVI a. pradžios šaltiniuose

⁴⁶ „Quartum sancti Georgii habens cruce[m] albam in campo rubeo pro insigni, sub quo omnes Bohemi et Moravi precio conducti (cuius ductores errant Sokol et Zbislawek Bohemi, ferentarius vero Ioannes Zarnowski Bohemus, Wladislao rege hunc linguagio Bohemico deferente honorem) consistebant.“ – *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Lib. 10–11, textum recensuit Danuta Turkowska, Varsaviae: PWN, 1997, p. 89; kad mūšio metu buvo prie karaliaus žr. *ibid.*, p. 104.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 149; Stanisław A. Sroka, „Sokoł Jan (Jasiek) z Lamberku h. Koziegłowy“, *PSB*, t. XL / 2, z. 165, Warszawa–Kraków: PAN, PAU, 2000, p. 226.

⁴⁸ Sławomir Józwiak [i in.], *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2010, p. 575–576.

⁴⁹ „In manu dextra dux Vitoldus cum gente sua cum banario sancti Georgi et banario primae aciei bellum est ingressus.“ – *Cronica conflictus*, p. 24. Plg. Andrzej Nadolski, *Grunwald: Problemy wybrane*, Olsztyn: OBN, 1990, p. 159.

vadinti ne tik LDK kariuomenės vadai⁵⁰, bet ir jų žinioje buvę samdinių viršininkai. Samdinių etmonai buvo ne tik palyginti gausi kategorija. Kai kurie jų buvo faktiniai kariuomenės vadai – pavyzdžiui, lenkas Jonušas Svirčovskis prie Opočkos (1517). Čekų samdinių vadų vaidmuo išaugo Vladislovo Jogailaičio ir jo sūnaus Liudviko, 1471–1526 m. valdžiusių Čekiją, laikais. Lietuvoje čekų ir moravų samdiniai buvo svarbūs po Vėdrošos katastrofos (1500), kovėsi ir ties Opočka (1517)⁵¹. Beje, puldamas šią maskvėnų tvirtovę žuvo vienas samdinių vadų, čekas (?) Sokolas. Ar negalėjo jo mirtis, apgiedota Žygimanto Senojo dvaro poeto Jano Dantišeko, paskatinti prisiminti ir priminti metraščio skaitytojams jo bendrapavardį Žalgirio mūšio dalyvį?⁵² „Aukščiausiojo etmono čeko Sokolo“ atvejis pasirodys dar suprantamesnis atsižvelgus į tai, kad Janas Bohumilas Černinas, iš pradžių pasireiškęs ir LDK (BK jis minimas kaip *odyn Czech*

⁵⁰ *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku: Spisy*, oprac. Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, p. 40, 41, 45. Savaiame aišku, kad 1409–1411 m. karo atveju aukščiausiojo ir dvaro etmono pareigybės buvo anachronizmas, mat jos atsirado žymiai vėliau. Literatūroje sutariama, kad pirmasis neabejotinas Lietuvos aukščiausiasis etmonas buvo Konstantinas Ostrogiškis, paskirtas 1497 m., o dvaro etmono pareigybė atsirado dar vėliau – 1520 m., per paskutinį karą su kryžiuočiais. Ją Žygimantas Senasis suteikė šio karo dalyviui Gardino seniūnui Jurgiui Radvilai. Analogiškų pareigybių atsiradimas Lenkijoje taip pat yra datuojamas XV a. pabaiga–XVI a. pradžia, nors dėl jų genezės tebediskutuojama. – *Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku: Spisy*, pod red. Antoniego Gašiorowskiego, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1992, p. 39–40, 45.

⁵¹ Marek Plewczyński, *W służbie polskiego króla: Z zagadnień struktury narodowościowej Armii Koronnej w latach 1500–1574*, Siedlce: Wydawnictwa Uczelniane WSRP, 2005, p. 135–139.

⁵² Prie Opočkos patirtą nesėkmę LDK vadovybė ir Žygimanto Senojo aplinka ganėtinai skaudžiai išgyveno. Dėl jos Goštautas 1525 m. kaltino etmoną Konstantiną Ostrogiškį (*Acta Tomiciana*, t. 7, p. 261), Sokolo žūtį „Epitalamijuje“ (1518, po 1535) Jonas Dantišekas apgiedojo tokiais žodžiais: „Ecce cadit Falco, prope qui transcendit in arcem, / O nimium fidens!, transfixus cuspide, plures, / Sed dis hostiles secum fert Manibus umbras“; Dantišeko pastaba parašėje: „Falco alias Sokół, vir strenuus, occiditur.“ – Ioannes Dantiscus, „Epithalamium Sigismundi regis et reginae Bonae“, in: *Szesnastowieczne epitalamium lacińskie w Polsce*, przeł. Mieczysław Brożek, oprac. Jakub Niedźwiedz, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999, p. 156–157.

*imenom Jan Hirnin*⁵³), trumpai 1507–1508 m. pabuvo Lenkijos Karūnos etmonu⁵⁴.

Likusieji BK minimi sąjungininkų vadai yra istoriniai asmenys, tačiau kituose šaltiniuose figūruoja ne Žalgirio mūšio kontekste. Antai vėliau pagarsėjęs Lenkijos husitų vadas, Krokuvos vyskupo Zbignevo Olesnickio priešas Spytekas iš Melštino Jaunesnysis (metraštyje *Spytok Spytkowicz*) 1410 m. tebuvo vaikas, o žuvo 1439 m. Grotnikų mūšyje su karaliaus kariuomene. Kuczyński „etmonų“ termino vartojimą ir Spyteko vardo atsiradimą metraštyje sieja su husitiško šaltinio poveikiu⁵⁵. Manoma, kad vertesnę yra tyrėjo įžvalga apie metraštininko simpatijas Spytekui kaip Olesnickio grupuotės priešininkui⁵⁶. Juolab BK pasakojime apie neįvykusią Vytauto karūnaciją teigiama, kad karališkasis vainikas lenkų ponų buvęs perkirstas pusiau ir „pridėtas“ „prie Krokuvos vyskupo karūnos“⁵⁷.

Apskritai likusį vadų trejetą savotiškai suvienija Podolės tema. Kovos dėl šios provincijos vyko XIV–XV a. ir jos yra vaizduojamos

⁵³ *Pomniki*, p. 70, 71. Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos apie Černiną kalbama tiesiog kaip apie „etmoną“, „didžiojo kunigaikščio etmoną“ („domino Czyrnyń campiductori serenissimi magni ducis“, Melnike, po 1501.X.01) ir net „karališkosios didenybės etmoną“ („domino Czernyn campiductori regie maiestatis“, Vilniuje, 1503). Jo pavardė buvo rašoma ir *Czyrnyń* (kas primintų Bychoveco kronikos *Hirnin* < Чирнин; raidė H yra neabejotina asmens, transliteravusio Bychoveco kronikos kirilinį protografa, klaida, vietoj Ч perskaičiusio Г; pastaroji raidė BK tekste yra transliteruojama į H). Žr. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 90, 284, 290, 302; plg. Krzysztof Pietkiewicz, „Dwór Litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: LII, 1997, p. 100–103, 115.

⁵⁴ Grzegorz Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002, p. 30; Marek Plewczyński, *op. cit.*, p. 137.

⁵⁵ Stefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 74, 75, 83, 84.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 75.

⁵⁷ *Pomniki*, p. 44. Čia vertėtų prisiminti 1526 m. instrukciją Lietuvos ponų tarybos pasiuntiniams, vykusiems į Krokuvą pas Žygimantą Senajį. Instrukcijoje tvirtinama, kad Vytauto karūna tebėra lenkų ponų rankose. – *Акты, относящиеся к истории Западной России*, Санктпетербург, 1848, т. 2, № 144, p. 175.

Lietuvos metraščiuose. BK pasakojama, kad sumušęs totorius didysis kunigaikštis Algirdas pirmuoju Podolės Kameneco seniūnu paskyręs Goštautą Goštautaitį, krikšto metu gavusį Petro vardą.

Metraščiuose minimas ir „ponas Spytko Krokuviškis“ (*pan Spytko Krakowski*), Jogailos paskirtas Podolės vietininkas, dalyvavęs Vytauto žygyje prieš Timur-Kutluką ir žuvęs 1399 m. prie Vorsklos⁵⁸. II metraštyje atsiranda siužetas apie Podolės išpirkimą, kuriame figūruoja Spytko našlė su mažais vaikais⁵⁹. II metraščio Jevreinovo nuoraše Ivanas Žedevidas išvardijamas tarp Algirdo sūnų ir tituluojamas Podolės kunigaikščiu, o Bychoveco kronikos pasakojimas apie Švitrigailos ir Jogailos konfliktą Žedevido dukterį Sofiją, Drucko kunigaikščio Mitkaus Zubrevickio žmoną, įvardija kaip minėto krašto paveldėtoją: „otczyzcka toiej zemli Podolskie, kniahinia Zoffija Żedywidowna,

⁵⁸ PSRL 17, sk. 329; *Pomniki*, p. 36.

⁵⁹ PSRL 17, sk. 329. Žinia apie „mažus vaikus“ yra patikima. Spytekas paliko tris dukteris ir du sūnus. Kotryna – viena dukterų – buvo ištekėjusi už Kęstučio vaikaičio Mazovijos kunigaikščio Jonušo (+1422), o antrą kartą – už įtakingo Lenkijos didiko Mikalojaus iš Michalovo ir Kurozvenkų; žinomesnis iš dviejų sūnų Spytekas (Spytekas Spytkovičius), kaip minėta, žuvo 1439 m. (Włodzimierz Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy: Z dziejów możnowładztwa małopolskiego, wiek XIV–XV*, Warszawa: PAX, 1971, p. 119, 138–158). Metraštininkų informacijos šaltinis, matyt, buvo žodinė tradicija (žr. nr. 61).

Kita vertus, neabejotina, kad XIV a. Krokuvos kašteliono Spicimiro palikuonys Tarnovskiai, Melštinskiai ir Jaroslavskiai XVI a. pr. Lietuvos elitui buvo žinomi. Turbūt ne tik dėl ypatingų Melštinskių ryšių su Jogaila, bet ir tiesioginių abiejų šalių elito kontaktų. Antai Krokuvos kašteliono ir karaliaus vietininko bei vyriausiojo karo vado (1506) Spytko Jaroslavskio (apie 1436–1519) įpėdinis Jeronimas, narsus karys, pasižymėjęs Oršos mūšyje, buvo susižadėjęs su LDK paiždininkio Abraomo Jozefovičiaus dukra, o kitas paveldėtojas Jonas Amoras Tarnovskis jau nuo XVI a. pr. dalyvavo LDK karuose su Maskva (Włodzimierz Dworzaczek, „Jarosławski Spytek (Spytek z Jarosławia) h. Leliwa“, in: *PSB*, t. XI / 1, z. 48, p. 5–7; Idem, *Leliwici Tarnowscy*, p. 269, 270, 290–294 ir kt.).

Taigi galima įžvelgti daug „Spytko Spytkovičiaus“ patekimo į metraščių priežasčių. Šiuo metu perskaitomas metraščio „kodas“ būtų toks: sudėtingi, įvairialypiai lenkų ir lietuvių santykiai ir juos apkartinusi Podolės problema. Galėčiau dar pridurti, kad vardų atrankos, kontaminacijos metraščiuose klausimams esu paskyręs specialų straipsnį „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai: įvadinės pastabos“, in: *Baltų onomastikos tyrimai*, t. 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, p. 102–113.

kniazia Mitka Zubrewickoho žena⁶⁰. Šioje genealoginėje pynelėje įdomu dar yra tai, kad Sofijos ir Mitkaus dukterį, Drucko kunigaikštystę ir Trobų kunigaikštienę Mariną, Albertas Goštautas vadina savo senele⁶¹). Taigi pagal III metrašį ir jo užsakovo pareiškimus išeitų, kad Žedevidas buvo vienas kanclerio Goštauto protėvių. Jo senelis Jonas Goštautas galėjo būti mūšio dalyvis, tačiau dėl savo jauno amžiaus geriausiu atveju tik kaip dalinio vadas – politinėje arenoje jis pasirodo tik 1413 m. kaip vienas Horodlės unijos dalyvių⁶².

Tad, matyt, dėl metraščio užsakovo ambicijų ir specifinės, dar palyginti neaukšto lygio istorinės kultūros buvo nutylėti realūs Vytauto kariuomenės vadai, tokie kaip kunigaikštis Simonas Lengvenis ar Vilniaus seniūnas Albertas Manvydas. Neabejotina, kad kunigaikščių ir didikų giminės puoselėjo savo tradiciją, tačiau akivaizdus ir jos ribo-

⁶⁰ PSRL 17, sk. 377; *Pomniki*, p. 45. Plg. kritiką: Jan Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 1999, p. 52–53, 167, 176

⁶¹ *Lietuvos Metrika*, 8-oji Teismų bylų knyga, Vilnius: VUL, 1999, nr. 30. Taip pat žinoma santrauka testamentu, kuriuo Trobų kunigaikštienė savo turtus užrašė vaikiaičiui Albertui Goštautui (*Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 1 (1380–1584), Vilnius: MELI, 1998, nr. 667, 670; plg. Marja Kužmińska, *op. cit.*, 1928, r. 5, z. 14, p. 127–128). Pastaruoju metu ši giminystė kvestionuojama, tačiau ją grįstų paties kanclerio „heraldinė reprezentacija“ – jo sudėtinio herbo 3 lauke (močiutės iš motinos pusės herbo vietoje) esantis „Drucko“ herbas.

⁶² Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: Sudėtis–struktūra–valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 241. Būdinga, kad 1525 m. memoriale karalienei Bonai Goštautas kaip LDK kariuomenės vadą Žalgirio mūšyje nurodys savo „prosenelį Petrą, Vilniaus vaivada“ (*Acta Tomiciana*, t. 7, p. 265). Tai bent iš dalies fikcinis personažas, kadangi vaivados pareigybė atsirado 1413 m., o Vilniaus seniūnas ir pirmasis vaivada buvo Albertas Manvydas, vienas lietuvių vadų 1409–1411 m. kare (plg. Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 128, apie Manvydą plačiau žr. Jerzy Ochmański, „Moniwid i jego ród“, in: *Litvano-Slavica Posnaniensia*, 2003, t. 9, p. 3–73). Šioje vietoje nebent galime prisiminti ankstesnį Vilniaus seniūną Alberto Goštauto prosenelį Andrių Goštautą, nurodytas parei-gas ėjusį 1387 m., kuris Žalgirio mūšio metu veikiausiai jau buvo miręs. Galbūt kryptinas dėmesys ir į legendinį Podolės Kameneco seniūną Petrą Goštautą ir ne mažiau mįslingą 1431 m. dokumente minimą (?) Petrą Goštautą (plg. painius svarstymus šio asmens tema: Władysław Semkowicz, „O litewskich rodach bo-jarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413“, in: *Litvano-Slavica Posnaniensia*, 1989, t. 3, p. 85).

tas, daugiau religine atminimo kultūra (*memoria*) paremtas pobūdis. Manvydo atveju galėjo prisidėti ir jo vyriškosios giminės palikuonių išmirimo veiksnys (1476 m.)⁶³.

5. Žodžius, kad mūsų prasidėjęs rytą (*z porania*), galima būtų aiškinti ir labai paprastai – jog čia tiesiog buvo pritaikyta stereotipinė metraštinė formulė⁶⁴ arba derėtų įžvelgti žodinės tradicijos poveikį. Beje, panašiai kaip metraštyje yra teigiama *Cronica conflictus* – kautynės prasidėjusios trys valandos iki pusiaudienio: „Inceptum autem erat proelium ante meridiem tribus horis.“⁶⁵

⁶³ Su Manvydo nutylėjimu kontrastuoja faktas, kad legendinėje Lietuvos metraščių dalyje pateikiama Goštautų, Davainių ir Manvydų genealogija iš kilmingų Romos giminų (*PSRL* 17, sk. 231, 244, 300, 361, 426; *Pomniki*, p. 4). Manvydo palikuonys buvo Goštauto giminaitis Lucko vyskupas Paulius Alšėniškis ir kanclerio priešai Radvilos. Jei manytume, kad II ir III metraščiai radosi 3 deš., tai Gedimino, Algirdo ir Vytauto etmonų Goštautų „liniją“ BK ir net pasakojimą apie Podolės Kameneco seniūno Goštauto vedybas su Bučackyte iš dalies galima būtų aiškinti siekiu sudaryti atsvarą 3 deš. susiklosčiusiam Albertui Goštautui priešiškam įtakingojo LDK etmono Konstantino Ostrogiškio ir Radvilų giminės aljansui. Ostrogiškis 1522 m. Žygimanto Senojo išimties tvarka buvo paskirtas pirmuoju pasaulietiniu LDK „senatoriumi“, nors pagal paprotį ta vieta turėjo priklausyti Vilniaus vaivada (t. y. Goštautui), kadangi Ostrogiškis tebuvo Trakų vaivada. Radvilų giminės „senjorų“ nuo 1522 m. buvo dvaro etmonas Jurgis Radvila, kuris giminiavosi su įtakingais Lenkijos didikais (jo žmona buvo Podolės vaivados Pauliaus Kolos iš Dalejovo duklė Barbora; laikoma, kad Radvila pirmasis iš lietuvių buvo paskirtas dvaro etmonu 1519–1521 m. karo Prūsijoje metu). 1525 m. memoriale karalienei Goštautas, aršiai kritikuodamas savo priešininkus, apeliuoja į jų protėvių menkumą ir iškelia Goštautų nuopelnus Lietuvos valdovams. Jis dargi pareiškia, kad paveldėjo savo protėvių dorybes ir vadina save valstybės gelbėtoju nuo sukilusio Mykolo Glinskio ir jį parėmusių maskvėnų invazijos. Kancleris taip pat nurodo, kad karalius 1508 m. jį buvo paskyręs „kariuomenės vadu“. – *Acta Tomiciana*, t. 6, Posnaniae, 1857, p. 23–24; t. 7, p. 258–269; *Urządnicę centralni i dostojnicy*, nr. 154; Marek Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy“ (ok. 1515–1584): Działalność polityczna i wojskowa*, Kraków: Historia Jagellonica, 2008, p. 13–14.

⁶⁴ Plg. II metraščio legendinėje dalyje esančius mūsų aprašymus. – *PSRL* 17, sk. 234, 235, 249, 250, 303, 304 ir kt.

⁶⁵ *Cronica conflictus*, p. 29; Stefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 77. Dalis tyrėjų, pvz., Ekdahlis kautynių pradžią nukelia į 9 val. ryto; anot labiau įsitvirtinusio požiūrio, jos prasidėjusios apie pusiaudienį, o iki tol vykę tik nedideli susirėmimai. – Žr. Sven Ekdahl, „Aufmarsch“, p. 44; Andrzej Nadolski, *op. cit.*, p. 155, 166, 174.

Lietuviai atakuoja pirmi – teigia Posilgės kronikos tęsėjas (šian dien istorikų dažniausiai tapatinamas su Jonu iš Redeno)⁶⁶, E. S. Piccolominis tekstuose *De dictis et factis Alphonsi regis* ir *De Livonia [et de Pruthenis]* (plačiau žinomas kaip šio autoriaus veikalas *De Europadalis*⁶⁷), kartoja Chigių ir Getingeno rankraščiai⁶⁸ ir kiti šaltiniai. Tą patį teigia Jonas Vislicietis⁶⁹.

Dlugošas, Miechovietis, Decijus tik pripažįsta, kad dešinysis sąjungininkų sparnas stoja į kovą šiek tiek anksčiau⁷⁰, tačiau pastarieji du autoriai polemizuoja su Piccolominiu. *Cronica Conflictus* autorius taip pat, atrodo, stengiasi neakcentuoti aukščiau minėto fakto, situaciją pristatydamas gana painiai ir miglotai⁷¹. Taigi iš lenkiškų šaltinių išsiskiria Vislicietis – jo versija yra artimiausia Piccolominio tekstui ir BK.

6. Beveik identiškas turinio požiūriu Vytauto ir Jogailos dialogas yra Jono Visliciečio poemoje⁷². Kituose tekstuose, pradedant *Cronica conflictus* ir baigiant Miechoviečio bei Decijaus veikalais, Vytauto ir Jogailos bendravimas aprašomas kitaip. Išimtis būtų Getingeno

⁶⁶ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, hrsg. v. Theodor Hirsch, Max Töppen u. Ernst Strehlke, Leipzig: S. Hirzel, 1866, p. 316.

⁶⁷ *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De Europa*, edidit commentarioque instruxit Adrianus van Heck, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001, p. 123. Plg. Sven Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg*, p. 349.

⁶⁸ Dalinė minėtų rankraščių publikacija: Jarosław Wenta, *Dziejopisarstwo w klasztorze cysterskim w Oliwie na tle porównawczym*, (*Studia Gdańskie*, VII), Gdańsk–Oliwa, 1990, p. 154–189; fragmentai, kuriuose pasakojama apie Žalgirio mūšį: p. 161–162, 186–187; plg. *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 4, hrsg. v. Theodor Hirsch, Max Töppen u. Ernst Strehlke, Leipzig: S. Hirzel, 1870, p. 235–236. Wentos publikacijos pataisymai ir papildymai: Wojciech Drelicharz, „Rękopis Biblioteki Watykańskiej Chigi Q.II.51“, in: *Miasta, ludzie, instytucje, znaki: Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, pod red. Zenona Piecha, Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana“, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, p. 568, 569; Marek A. Janicki, „Grunwald“, p. 122, 123.

⁶⁹ Joannes Visliciensis, *Bellum Prutenum*, l. [C₄ verso].

⁷⁰ Joannis Dlugossii *Annales*, p. 105; Mathias de Mechovia, *op. cit.*, p. 280; Jodocus Ludovicus Decius, *op. cit.*, p. 39.

⁷¹ *Cronica conflictus*, p. 24–26. Plg. Sven Ekdahl, *op. cit.*, p. 148.

⁷² Joannes Visliciensis, *op. cit.*, l. [D verso].

ir Chigių rankraščiai, tačiau juose nėra dialogo. Kaip jau minėta, poemos ir metraščio skirtumas tas, kad pastarajame nelieka Lenkijos globėjo šv. Stanislovo pasirodymo Jogailai, todėl perdėtas karaliaus pamaldumas tampa anekdotiškas. Lietuvos metraščiuose įkūnytas kitoks valdovo idealas – kario, pajėgaus apginti savo valstybę. Jis visiškai suprantamas Kunigaikštystę užgriuvusių priešų kariaunų akivaizdoje. Tuo tarpu Lenkijos oficiali propaganda galėjo sau leisti eksploatuoti „pamaldaus ir teisingo“ / „taikingo“ valdovo idealą, nes karalystė tokių baisių iššūkių nepatyrė⁷³.

7. Atkarpa primena I metraštį ir jau minėtus rusų metraščius („и оубиша мистра. и маршалка и коундоуры побиша. и всю силоу их Немецкою побиша и грады Немецкыя пограбиша. но толко три грады не дашас королю [и] Витовтоу“) ir *Cronica Conflictus* („[e]t in primo congressu magister, marsalcus, commendatores totius ordinis cruciferorum interempti sunt“)⁷⁴. Šio BK fragmento panašumas į cituojamus tekstus savaiame dar nieko neįrodo (tačiau krinta į akis tekstų didelis tarpusavio panašumas). Kiek labiau stilistiniu-semantiniu požiūriu yra nutolusi Piccolominio, Chigių ir Getingeno manuskriptų informacija.

Sugrįžkime į 6 atkarpą. Joje minimas *huf komorny*, „dvaro dalinys“ – atitiktų *vexillum / signum cubiculariorum* Dluogošo *Analuose*⁷⁵, tačiau šią detalę praleidžia Miechovietis ir Decijus. Dar galima pridurti, kad panaši detalė yra Getingeno manuskripte, kuriame kalbama apie lenkų *waluyi huss* (t. y. *walny huf*), smogiamąjį dalinį, sudavusį lemiamą mūgį kryžiuočiams⁷⁶. Šiame rankraštyje skaitome: „Venit et ipse Vitoldus increpans regis et fratris sui moras eo que fere omnes sui auxiliarii exercitus defecissent, et nisi mox subveniret actum fore de

⁷³ Plačiau apie tai rašiau str. „Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas“, p. 149–152.

⁷⁴ PSRL 17, sk. 54 (Supraslio nuorašas; Nikiforovo nuoraše vietoj коундоуры yra коунтоуры); *Cronica conflictus*, p. 28.

⁷⁵ *Joannis Dlugossii Annales*, p. 89, 110; Stefan M. Kuczyński, *op. cit.*, p. 79; Sven Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg*, p. 349.

⁷⁶ Jarosław Wenta, *op. cit.*, p. 187; plg. *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 4, p. 236.

Polonis. Rex Deo se commendans et divo Stanislao, finita tunc prius missa, equum armatum conscendit ac Polonorum validam aciem, alias waluii huss, ferro rigentem contra Prutenos immitit.“ Panašiai yra ir Chigių bibliotekos rankraštyje, tik čia trūksta minėtos lenkiškos frazės (dėl *Cronica Conflictus* žr. 4 punktą).

Iš esmės Getingeno, Chigių rankraščiai ir ypač Visliciečio poema pateikia panašiausią Žalgirio mūšio vaizdą į esantį metraštyje. Tačiau įdomu, kad ir šiuo atveju Bychoveco kronika atliepia taip pat ir XVI a. pradžios realijas – kai lietuviai ir lenkai kovėsi drauge. 1512 m. Višnioveco ir 1514 m. Oršos kautynėse lietuviams talkino Žygimanto Senojo dvaro dalinys⁷⁷, puikiai jose pasirodęs – su juo ir buvo pasiektos šios dvi pergalės. Taigi vėl matome dviejų epochų ir gal net dviejų įvykių jungtį, o tai vėlyviesiems Lietuvos metraščiams yra būdinga (minėtasis viduramžinis tipologizavimas). Galima tik spėlioti, kad jei BK pasakojimas būtų buvęs tęsiamas iki 1514 m., Žalgirio-Oršos jungtis būtų išryškinta. Abu šie mūšiai amžininkų vadinti „didžiaisiais“⁷⁸, abu įvyko netoli Dubrovnos (1514 m. maskvėnų stovykla buvo tarp Oršos ir rytų Dubrovnos) ir t. t.

Kalbant apie įvykių atmintį, jų vaizdas jau turėjo būti gerokai pablukęs. Ne iš blogos valios metraštininkai juos regėjo per savo meto realijų prizmę. Viena vertus, toks anachronistinis prezentizmas buvo labai būdingas Viduramžiams. Bychoveco kronikoje analogiško vaizdavimo esama apščiau, pavyzdžiui, Vytauto kovos dėl Vilniaus panašesnės į XVI a. pilių apsiaustis: anot šio šaltinio, Tauro kalne

⁷⁷ Zdzisław Spieralski, „Geneza i początki hetmanstwa w Polsce“, in: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 1960, t. 5, p. 345.

⁷⁸ Neminėdami žinomų XV a. Žalgirio mūšio įvardijimų *magna strages, magnus conflictus* (apie juos žr. Marek A. Janicki, *op. cit.*, p. 116–119) Goštauto memoriale regime *de magno Pruthenorum conflictu* (*Acta Tomiciana*, t. 7, p. 265); apie Oršos mūšį Lietuvos kanceliarijos aktuose: *Великое битъвы*. (*Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 11 (1518–1523), parengė Artūras Dubonis, Vilnius: MELI, 1997, Nr. 74, p. 87–92) ir analogiškai Goštautui, kaip Lietuvos Statuto kūrėjui, skirtoje paneigirikoje – *magnum prelium*. – Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, „Deodato Septenijaus Goštautų „paneigirika“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1976 metai, Vilnius, 1977, p. 83.

įkasus patrankas, iš jų buvo apšaudyta Kreivoji pilis, Vytautas įsako šturmuoti („kniaż welikij Witolt szturm prypustyl“) ir t. t.⁷⁹

Kita vertus, turėtina omenyje, kad lenkams ir lietuviams paskutinį kartą kovosis drauge prieš bendrą priešą 1435 m. Pabaisko mūšyje (nors veikiau čia būta karo tarp pačių lietuvių) per ilgą 50–60 metų trukusį taikos atokvėpį iki XV–XVI a. sandūros, kai LDK vėl įžengė į karų epochą, reikšmingesnio lenkų ir lietuvių karinio bendradarbiavimo nebuvo. Taigi paralelių brėžimas tarp didžiųjų Žalgirio kautynių ir XVI a. pradžios karinių konfliktų, ypač turint omenyje Viduramžiams būdingą tipologizavimą, buvo natūralus. Šiaip ar taip atrodo, kad metraštininkų amžininkui Jonui Visliciečiui šie mūšiai tarpusavyje siejosi.

Keletas pastebėjimų apie garsiąją frazę „a innnye woyska lackijie niczoho im ne pomahali, tolko na to smotreli“. Kaip jau minėta, pasakojimas apie Vytauto ir Jogailos dialogą ir tolesnę mūšio eigą turi anekdoto požymių, ir tai yra atsakas į analogišką Dluogošo prasimanymą, pakartotą Miechovicčio, apie sumuštų lietuvių bėgimą iki Lietuvos.

Lietuvos metraščių naratyve akcentuojama Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir jų karių – šaunių bajorų – narsa, todėl minėta reakcija yra visiškai natūrali ir suprantama, juo labiau kad, kaip pastebi tyrėjai, išsakytas priekaištas galėjo turėti realų pagrindą. Įvairių šaltinių liudijimu, pirmoje mūšio fazėje (anot burgundo Enguerrano de Monstrelet kronikos – atskirame mūšyje) lietuviai kovėsi vieni⁸⁰, o ir vėliau Jogaila buvo išsaugojęs rezervą, kurį panaudojęs puldamas kryžiuočių stovyklą⁸¹.

⁷⁹ *Pomniki*, p. 32. Nuo I metraščio, kuriame aprašomos tos pačios kovos (plg. Slucko nuorašą *PSRL* 17, sk. 92), BK skiria vartojama XVI a. karinė terminija ir polonizmų prisotinta rusėnų kalba. BK leksikos klausimu plačiau žr. Nadežda Morozova, *op. cit.*, *passim.*; Lilia Citko, „*Kronika Bychowca*“ *na tle historii i geografii języka białoruskiego*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006.

⁸⁰ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, p. 455; plg. Posilgės kronikos tęsėją (*ibid.*, p. 316), taip pat Piccolomini ir su juo susijusius tekstus (*Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De Europa*, p. 123; Jarosław Wenta, *op. cit.*, p. 161, 186–187).

⁸¹ *Cronica conflictus*, p. 28; Sven Ekdahl, *Žalgiris: Šiandienos žvilgsnis. Trys paskaitos Vilniuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 39, 43.

„Vienų lietuvių“ / lemiamo lietuvių indėlio bendrose su lenkais kovose motyvas BK pasikartoja „Vroclavo mūšio“ aprašyme, kur Kazimieras Jogailaitis priekaištuoja „Krokuvos kaštelionui Rytvianskiui“ (regis, tai kontaminacinis personažas, kurio prototipai buvo broliai Dzierślavas ir Jonas Rytvianskiai): „pane Rutwianski [sic!] wysia w łaźni wodoiu myli, a moi wernyi ŗluchi Litwa w rukach nepryiatelskich krowiu sia obmywaiut“⁸². Galima dar pridurti, kad savanaudiškų ir net klasingų sąjungininkų lenkų stereotipas LDK buvo gajus ir po Liublino unijos (visų pirma Radvilų aplinkoje), tačiau tai – specialaus nagrinėjimo reikalaujanti tema.

8. Šioje atkarpoje matyčiau laisvą paties metraštininko apibendrinimą rašytinių šaltinių ir žodinės tradicijos pagrindu.

9. Trofėjinių vėliavų sukabinimo Krokuvos Šv. Stanislovo katedroje klausimu Dluġošo informacija yra žymiai išsamesnė. Šiuo požiūriu BK labiausiai primintų Chigių ir Getingeno manuskriptus bei Visliciečio ir Decijaus veikalus; „kryžiuočių barzdų motyvą“ metraštininkas taip pat galėjo perimti iš Decijaus papasakoto anekdoto (su šaltinių informacija metraštininkai elġėsi ganėtinai laisvai⁸³), nors rupaus kareiviško humoro prieskonį turintis pasakojimas galėjo būti pasklidęs plačiau (pagaliau jį žinojo Grunau⁸⁴). Mat kryžiuočiai

⁸² *Pomniki*, p. 60; plg. Jaso 28 ir 30 komentarus in: *Lietuvos metraštis*, p. 306 ir Ritos Trimonienės išvalgas str. „Čekijos sosto klausimas ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“, in: *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 209–210. Istorikė pastebi, kad BK kontaminuojami 1474 m. Olavos prie Vroclavo ir 1454 m. Choinicų mūšiai. Simptomiška, kad vietoj Vengrijos karaliaus Motiejaus Korvino metraštyje minimas Čekijos valdovas Jurgis iš Podebrado, – net ir ši klaida byloja, kad santykių su čekais svarbą metraštininkai įsisąmonino.

⁸³ Galima būtų nurodyti Haličo–Voluinės metraščio siužetų transformacijas legendinėje Lietuvos proistorėje ir Miechoviečio kronikos istorinėje – II ir III metraščio dalyje. Be to, nereikia pamiršti, kad Jogailos ir Vytauto laikai metraštininkams taip pat buvo jau pusiau legendiniai, tad fikcijos dozė, pasakojant apie juos BK, yra natūraliai didelė (plg. siužetus apie Zavichosto sudeginimą, šv. Kryžiaus relikvijos pagrobimą ir Nemiravičių pavardės kilmę).

⁸⁴ *Simon Grunau's preussische Chronik*, hrsg. v. Max Perlbach, Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, Bd. 1, p. 737. Beje, Prūsijos istorikas taip pat naudojo si Miechoviečio kronika. Tiesa, S. Zonenbergo manymu, Grunau turėjo 1519 m.

dėl vieno savo atributų – barzdų, vadinti „barzdočiais“⁸⁵. Noras jiems įgelti yra visiškai suprantamas dėl nesenų įtampų ir ypač 1519–1521 m. karo bei atitinka bendrąsias to meto Lenkijos (Žygimanto Senojo dvaro) propagandos tendencijas⁸⁶. Pažymėtina ir kitkas. Nuplėštos kryžiuočių barzdos buvo spalvinga patraukli detalė, kuri leido akcentuoti ne tik sąjungininkų pergalę, bet ir jų paritetą – juk, anot metraštininko, trofėjinės vėliavos ir barzdos buvo pasidalytos po lygiai ir iškabintos Šv. Stanislovo katedroje Krokuvos pilyje bei Šv. Stanislovo katedroje Vilniuje⁸⁷.

kronikos laidą, kuri dar buvo be Decijaus priedų. – Sławomir Zonenberg, *Kronika Szymona Grunaua*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2009, p. 60.

⁸⁵ Plg. Joannes Visliciensis, *op. cit.*, l. D₃ verso; Marek A. Janicki, *op. cit.*, p. 112–113.

⁸⁶ Kęstutis Gudmantas, „Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas: Lietuvos metraštis ir Jono Visliciečio poema „Prūsų karas““, p. 152–153.

⁸⁷ Regis, metraštininko supratimu, Krokuvos Šv. Stanislovo katedra buvo pagrindinė Lenkijos šventovė – čia, anot BK, įvyksta Jogailos krikštas, sunėšama pusė Žalgirio trofėjų ir saugomas pagrobtas karališkasis Vytauto vainikas, prilydytas prie vietinio vyskupo karūnos. Tam pačiam šventajam paskirta Vilniaus katedra atitinkamai yra pagrindinė Lietuvos šventovė, pastatyta Jogailos; į ją patenka pusė Žalgirio trofėjų, ir yra Vytauto kapas. Vienodą abiejų katedrų statusą pabrėžtų tiesiog identišką jų įvardijimas metraštyje (žr. *Pomniki*, p. 29, 40, 44). Šiuo metu tyrėjai spėja, kad dalis kryžiuočių vėliavų galėjo patekti į Vilniaus katedrą (S. Ekdahl, *Die „Banderia Prutenorum“*, p. 76–78; K. Górski, „Litewskie powiązania“, p. 168–180); BK informaciją netiesiogiai patvirtintų ir Mykolas Lietuvis, kuris savo apie 1550 m. rašytame veikalė mini šventovėje buvusias iš maskvėnų, vokiečių ir kitų priešų mūšiuose atimtas vėliavas, sudegusias per 1529 (1530) m. gaisrą (*Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum...*, Basileae, 1615, p. 33). Tačiau turėtina omenyje, kad dalis „iš vokiečių“ atimtų vėliavų galėjo būti laimėtos 1435 m. Pabaisko mūšyje ir tai, kad Mykolas Lietuvis naudojosi III metraščiu. Vis dėlto Vilniaus ir Krokuvos katedrų kaip *templa gloriae* statusas XV–XVI a. nekelia jokių abejonių (Krzysztof J. Czyżewski, „Marsowe echa w krakowskiej katedrze“, in: *Na znak świętego zwycięstwa. W sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem 1*, Kraków: Pasaż, 2010, p. 53–72; V. Dolinskas, *op. cit.*) Šiame kontekste prisimintinos turbūt didžiausios aptariamam laikotarpiu Lietuvos sostinėje įvykusios išskilmės – 1514 m. Oršos pergalės šventimas; jų metu į katedrą buvo sunėštos maskvėnų vėliavos ir kiti trofėjai (*Acta Tomiciana*, t. 3, p. 7; *Michalonis Lituani*, p. 33). Po šio mūšio Žygimanto Senojo dvaro išvystytos plačios propagandos atspindžius matome ir Jono Visliciečio poemoje, Decijaus *Contenta* III knygoje *De Sigismundi regis temporibus* bei LDK metraščiuose – trumpajame Voluinės ir II-ajame.

MĖGINIMAS APIBENDRINTI

1. Istorinė / kultūrinė atmintis yra kuriama pasitelkiant istoriografinius modelius, kuriais sekama ir su kuriais polemizuojama. III metraščio, arba Bychoveco kronikos, atveju vienas tokių modeliujančių tekstų buvo Miechoviečio kronika. Jos tekstu pasinaudota aprašant ir XV a. pradžios įvykius, tarp jų – Žalgirio mūšį.

2. Vaizduojant šį mūšį ar, tiksliau, 1409–1411 m. karą, Bychoveco kronikoje buvo tęsiama sava metraštinė tradicija – I ir II metraščiai, su kuriais (ypač su II) jungia bendri pasakojimo elementai ir įkūnyta valstybinė LDK ideologija, santykių su lenkais, teritorinio ginčo dėl Podolės tematika. Be to, vien tik iš II metraščio buvo perimta ir išplėtota Goštautų ir jų giminaičių išaukštinimo tema. Galima spėti, kad III metraščio autorius žinojo rusų metraščiuose esantį mūšio aprašymą, kuris mus taip pat pasiekė dviem I metraščio nuorašais; tik neaišku, ar jį perėmė tiesiogiai iš kurio nors rusų metraščio, ar iš šiuo metu nežinomo I metraščio varianto.

3. Nežinia, ar III metraščio autorius prieš akis turėjo *Cronica Conflictus* (veikiau – ne), tas pat pasakytina ir apie Dlugošo *Analus*. Tačiau galutinio atsakymo šiuo metu taip pat pateikti negalėčiau.

4. Nematyti ir Piccolominio veikalų panaudojimo žymių. Išlyga nebent darytina Piccolominio *De Europa*, kadangi šis veikalas metraštininkui nesunkiai buvo prieinamas kaip Hartmanno Schedelio kronikos priedas, o ji buvo vienas III metraščio šaltinių.

5. Ypač įdomios yra Getingeno ir Chigių rankraščių, Jono Visliciečio poemos ir BK sąsajos. Jos visų pirma aiškintinos Jogailaičių ideologijos poveikiu, tačiau poemos ir metraščio ryšys galėjo būti labiau tiesioginis. Šiai tekstų grupei derėtų skirti ir Decijaus *Contenta*.

6. Ir neabejotinai buvo pasitelkta žodinė tradicija.

7. Žinoma, naivu būtų tikėtis metraštyje išvysti nešališką Žalgirio mūšio vaizdą. Jis yra prezentistinis ir atitiko XVI a. I pusės Lietuvos valdančiojo elito bei vieno jo lyderių Alberto Goštauto poreikius.

Įteikta: 2011-03-28

Priimta: 2011-04-20

Kęstutis Gudmantas

THE TALE OF THE BATTLE OF DUBROWNO IN THE
BYCHOWIEC CHRONICLE. THE SOURCES AND THE CONTEXT

Summary

The later Lithuanian Chronicles were created in the entourage of the famous magnate Albertas Goštautas (Olbracht Gasztołd), who occupied the posts of Voivode of Vilnius and Chancellor of Lithuania from 1522 until his death in 1539. The most extensive and perfected chronicle is the so-called Bychowiec Chronicle, which includes a tale of the Battle of Dubrowno (i. e. Żalgiris-Grunwald-Tannenberg). In order to conduct more comprehensive research of the tale, it is necessary to have in mind the political and cultural circumstances of the compilation of the Lithuanian Chronicles. It should be noted that the compilation of the Chronicles is likely to have started as early as during the last war between Poland and the Crusaders (1519–1521), although it was completed only after the war.

At the time of that war, the Grand Duchy of Lithuania (GDL) was forced to observe neutrality; however, historical memory and border conflicts caused considerable hostility towards the Teutonic Order. A long-time ambition of the Order to take over Samogitia was well known in Lithuania; so the Chronicles, in various ways, stressed the rights of the GDL over the region. Samogitia being the supposed place of Gediminids' origin was the reason for Grand Duke Gediminas to fight the Crusaders over the region. According to the chroniclers, the enemy was eventually defeated; the Lithuanians, the Ruthenians and the Samogitians invaded Prussia and captured Tilžė, Ragainė and other castles. Some details of this almost totally fictional story recall the realities of the 15th–16th rather than the 14th century. Judging from their internal correspondence, the Crusaders in 1520 were apprehensive of a scenario similar to the one described in the Chronicles. The only difference is that their correspondence mentioned the Voivode of Trakai, Albertas Goštautas (who held this post from 1519 to 1522) along with the Lithuanians, the Samogitians and the Tatars. The escalation of conflicts between the Lithuanians and the Poles, on one side, and the Muscovites and the Crimean Tatars, on the other side, which occurred at the turn of

the 15th and 16th centuries, led to the emergence of military cooperation between 'the two peoples' and this would inevitably have influenced the picture of the battle of Grunwald depicted in the Bychowiec Chronicle.

The strife for Samogitia was one of the causes for the 'Great War'. However, the chronicler recounting the war did not specify its causes. The tale of Dubrowno, in its own turn, is an interesting blend of the historical tradition and fiction. The Bychowiec Chronicle recounts that when the commanders of the allied Polish and Lithuanian armies were fatally injured on the eve of the battle in the wolf pits dug by the Crusaders, Court Hetmans Spytok Spytkowicz and Jonas Goštautas (Jan Gasztołd) stood in their stead. In the morning the Lithuanian Army bravely fought the enemy, while the Polish Army was passively watching and King Jogaila (*Jagiello*) was attending the Mass. When urged by his cousin, Grand Duke Vytautas, to come to the Lithuanians' aid, the King answered that he could not stop the Mass and merely ordered his guard unit (*hufkomorny*) to go to the battle. Even with this inadequate help, the Lithuanians still overpowered the Order's troops. The allies each took an equal share of the trophies – the enemy's banners and the slain Crusaders' beards – and hung them in the Wawel and Vilnius Cathedrals.

The sources of this colourful and very much biased account are likely to remain more or less hypothetical. It is only clear that there were a few of them and that, along with oral tradition, use was made of written sources – the First Redaction of the Lithuanian Chronicles or Novgorod/Moscow Chronicle, and the texts of Polish authors: Maciej Miechowita's chronicle, Jodocus Ludovicus Decius' *De Sigismundi regis temporibus(?)*, and Joannes Visliciensis' *Bellum Prutenum(?)*. The parallels in the depiction of the battle between Eneo Silvio Piccolomini's treatise *De Europa*, and Chigi and Göttingen manuscripts, on one side, and Bychowiec Chronicle, on the other side, are also of much interest. Military cooperation between the Poles and the Lithuanians in the early 16th century and victorious celebration in Cracow and Vilnius should also not be forgotten in this context.

To conclude, it would be ingenious to hope for an unbiased representation of the battle of Žalgiris in the Chronicle. The Chronicle's version is presentistic. It was created to serve the purposes of Lithuania's ruling elite of the first half of the 16th century and its leader, Albertas Goštautas. Of these purposes, the most important one was to have their own version of the event, which would exalt the Lithuanians and make it possible to refute the derogatory Długosz-Miechowita's account.